

САМОКОНТРОЛЬ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Гуманістична парадигма сучасної початкової освіти висуває на перше місце завдання особистісного розвитку учнів, перетворення дитини в справжнього суб'єкта навчальної діяльності, що неможливе без оволодіння діями контролю та умінням самотійно його здійснювати.

У статті проаналізовано різні підходи до визначення поняття «самоконтроль», розкрито сутність самоконтролю у навчальній діяльності молодших школярів. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження висвітлено та охарактеризовано види та функції самоконтролю. Розглянуто самоконтроль як один із провідних компонентів навчальної діяльності учнів. Розкрито зміст зазначеного феномену. Окреслено особливості формування навичок самоконтролю учнів у навчальному процесі загальноосвітньої школи першого ступеня.

Ключові слова: самоконтроль, формування, молодші школярі, навчальний процес.

Humanistic paradigm of modern primary education puts forward in the first place the task of personal development of pupils, child's transformation into a real subject of educational activity, it is impossible without mastering the actions of control and the ability to carry out it by himself.

The article analyzes the different approaches to the definition of «self-control», and it works out the essence of self-control in the educational activity of primary school children. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature on the study highlights and describes the types and functions of self-control. Self-control as one of the key components of the learning activities of school children was considered. The content of this phenomenon was revealed. The forming peculiarities of the skills of pupils' self-control in the learning process of secondary school of the first degree.

Keywords: self-control, formation, primary school children, the learning process.

Характерною особливістю інноваційної освіти є надання пріоритету формуванню в учнів суб'єктної позиції, що виявляється в бажанні та здатності самотійно вчитися, критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, застосовувати нові знання на практиці, прагнути до самоосвіти й саморозвитку. Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти, школа першого ступеня покликана забезпечити в умовах навчальної діяльності, як провідної розвиток учня, здатного творчо мислити, зіставляти та аналізувати факти, аргументовано захищати власну точку зору, тобто формувати ключову компетентність початкової загальної освіти – уміння вчитися, що неможливо без сформованої рефлексії: здатності до самоаналізу, самоконтролю, самооцінки та самокорекції.

На перше місце сучасна освіта висуває завдання особистісного розвитку учнів, перетворення дитини в справжнього суб'єкта навчальної діяльності, що неможливе без оволодіння діями контролю, умінням самостійно його здійснювати.

У педагогіці, психології накопичено певну сукупність знань, що становлять теоретичну платформу дослідження цієї проблеми. У центрі уваги науковців були такі її аспекти: функції, види, методи й форми контролю, які досліджували Г. Вергелес, Т. Ільїна, І. Кулибаба, І. Лернер, В. Лозова, В. Полонський, О. Савченко, М. Скаткін, В. Сухомлинський, Г. Троцько, А. Хуторської, В. Ягупов та ін. Контроль в межах теоретичної концепції навчальної діяльності (В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк) розглянуто в психологічних працях та наукових розвідках дидактів Т. Андрущенко, Л. Берцфаї, В. Буряка, А. Захарової, Н. Максимової, О. Малихіна, Т. Матіс, К. Поливанової, Ю. Полуянова, В. Рєпкіна, В. Романко, В. Рубцова, Г. Цукерман та ін.; проблеми контролю в розвивальному навчанні, яким присвячено роботи О. Воронцова, Н. Гусаревої, Г. Цукерман та ін.; теоретичні засади організації контрольної-оцінної етапу навчальної діяльності, які досліджували Т. Воронова, Г. Ксензова, Н. Талізїна, Л. Фрїдман; дидактичний аспект формування в учнів загальнонавчальних умінь, висвітлений у працях Ю. Бабанського, О. Бугрій, С. Воронцової, В. Кулько, Н. Лошкарєвої, О. Савченко, Д. Татяниченко, А. Усової, Т. Цехмистрової та ін.

Більшість з названих досліджень проведено в межах традиційного навчання, у якому контроль переважно залишався прерогативою вчителя.

В контексті особистісно орієнтовної освіти проблема контролю потребує переосмислення, одним з напрямів вирішення якої є перехід від авторитарного стилю здійснення контрольної діяльності вчителя до формування самоконтролю учнів. Тому ця проблема залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті – висвітлити теоретичні аспекти проблеми самоконтролю у навчальній діяльності учнів початкової школи.

Самоконтроль є невід'ємною частиною будь-якої діяльності людини і спрямований на попередження можливих або виявлення вже зроблених помилок. За допомогою самоконтролю людина усвідомлює правильність своїх дій у грі, навчанні, праці, науці, спорті.

Безумовно, навчальна діяльність є однією із сфер життя молодшого школяра, у якій формується і здійснюється самоконтроль. Самоконтроль, на думку Г. Вергелес, – важлива психологічна властивість людини, яка виявляється у здатності самостійно стежити за власними діями, вчинками, співвідносити їх із вимогами певних норм, правил [4]. Уже це найзагальніше визначення сутності самоконтролю свідчить про його безпосередню належність до самосвідомості – вищого рівня свідомості особистості.

В. Давидов визначає самоконтроль як «сукупність сенсорних, моторних і мислинневих компонентів діяльності, необхідних для оцінки доцільності й ефективності планування, здійснення і регулювання дії, яка виконується» [7, с. 43-44]. Деякі психологи (Б. Анан'єв, П. Блонський, О. Крутецький) вважають самоконтроль властивістю особистості, суть якої полягає в умінні

перевіряти власні дії та вчинки, помічати недоліки і помилки, критично аналізувати їх, знаходити шляхи усунення. Багато дослідників називають самоконтроль компонентом навчальної діяльності (К. Мальцева, І. Якиманська). Ю. Бабанський стверджує, що самоконтроль є важливим навчальним умінням, специфіка якого полягає в тому, щоб самостійно знаходити помилки, неточності.

Висловив цінні міркування щодо вивчення питання самоконтролю, які не втратили свого значення і в наш час К. Ушинський. Говорячи про здатність управляти собою, вчений пов'язує самоконтроль переважно з волею людини. Саме він розглядає методи виховання самоконтролю, до яких відносяться: активне повторення, звіт про прочитане, самостійне складання питань тими, хто навчається, виправлення своїх помилок по друкованому тексту, взаємне виправлення і самовиправлення своїх помилок, застосування знань на практиці.

В роботах О. Лінді в основу визначення самоконтролю покладені властивості особистості і структура самоконтролю, при цьому самоконтроль розглядається як один із компонентів навчальної діяльності. Він вважає, що самоконтроль – це якість особистості, що пов'язана з проявом нею активності та самостійності. Його функцією є самоуправління людиною своєю діяльністю і практичні дії з порівняння, самооцінки, коригування, удосконаленню роботи. При цьому виробляються відповідні вміння і навички, відбувається розвиток мислення уваги тощо.

За визначенням В. Крутецького, самоконтроль – це свідомо оцінка і регулювання людиною власної діяльності і поведінки, своїх дій і вчинків, руху з точки зору їх відповідності попереднім намірам, поставленим цілям, правилам або вимогам суспільства. Самоконтроль дає можливість людині керувати своєю діяльністю та поведінкою, коригувати їх, контролювати здійснення наміченого плану, утримуватись від небажаних дій.

Самоконтроль є складовою усіх видів навчальної діяльності молодших школярів і здійснюється на всіх етапах її виконання. Він охоплює почуттєві, розумові компоненти навчальної діяльності, які дають змогу учням на основі поставленої мети та наміченого плану стежити за своїми діями, результатами цих дій і свідомо регулювати їх [2].

Процес самоконтролю будується у такий спосіб:

- суб'єкт має одержати інформацію про характер виконуваних операцій, потім дослідити властивості одержаного продукту;
- суб'єкт зіставляє отриману інформацію, задані якості продукту й оцінює ступінь їх відповідності;
- на основі цієї оцінки приймаються рішення про продовження діяльності або про внесення коректив [6, с. 151].

Самоконтроль є складовою усіх видів навчальної діяльності молодших школярів і здійснюється на всіх етапах її виконання. Він охоплює почуттєві, розумові компоненти навчальної діяльності, які дають змогу учням на основі поставленої мети та наміченого плану стежити за своїми діями, результатами цих дій і свідомо регулювати їх [2].

Процес самоконтролю будується у такий спосіб:

- суб'єкт має одержати інформацію про характер виконуваних операцій, потім дослідити властивості одержаного продукту;
- суб'єкт зіставляє отриману інформацію, задані якості продукту й оцінює ступінь їх відповідності;
- на основі цієї оцінки приймаються рішення про продовження діяльності або про внесення коректив [6, с. 151].

Самоконтроль у молодших школярів, посідаючи спочатку незначне місце, поступово перетворюється на засіб попередження помилок і кращого засвоєння навчального матеріалу, ефективність якого залежить від характеру мотивації. Для учнів початкової школи оволодіння самоконтролем на початковій стадії розвитку виступає самостійною формою діяльності, яка є зовнішньою щодо основного завдання. Згодом, завдяки регулярному виконанню завдань, які передбачають використання самоконтролю, цей складний механізм зворотного зв'язку перетворюється на необхідний елемент навчальної діяльності, що постійно включений в її виконання.

Форми самоконтролю відображають різні рівні розвитку навчальної діяльності молодших школярів. В. Давидов і А. Маркова вказують на такі його види: прогнозувальний, поопераційний, підсумковий.

Більш розлогу класифікацію видів самоконтролю знаходимо у Г. Нікіфорова. Дослідник виділив принципи класифікації видів самоконтролю, які не залежать від специфіки виконуваної діяльності: часовий, просторовий, структурний, а також принцип довільності самоконтролю. Відповідно до часового принципу розрізняють попередній, поточний (проміжний) та результативний (підсумковий) види самоконтролю. Попередній перевіряє можливість підлягати меті або програмі діяльності, що тільки потребує виконання. Цей вид самоконтролю запобігає виникненню можливих помилкових рішень, дій, вчинків. Поточний контроль приходить на зміну попередньому і спрямований на перевірку правильності проміжних результатів. Результативний самоконтроль дає змогу з'ясувати, чи досягнута мета, яка ставилася на початку роботи.

Відповідно до просторового принципу в науковій літературі розрізняють зоровий, слуховий, тактильний та інші види самоконтролю. За ознакою довільності виокремлюють довільний та мимовільний самоконтроль. Мимовільний контроль є підсвідомою діяльністю. А психологічний та соціальний рівні вивчення людини припускають домінування довільного виду самоконтролю. Під час виконання будь-якої діяльності довільний і усвідомлений самоконтроль органічно взаємопов'язані з такими компонентами діяльності як мотив і мета. Процес діяльності реалізується через систему дій за участі самоконтролю, постійне усвідомлення якого є обов'язковою умовою. Вивчення довільного самоконтролю, що передбачає усвідомлений характер визначення та досягнення відповідних цілей під час виконання певного виду діяльності, має практичне і теоретичне значення. Саме тому більшість досліджень присвячено цьому виду самоконтролю.

І. Якиманська розрізняє контроль результату діяльності, який залежить від чіткого усвідомлення мети, і поопераційний контроль, що забезпечує усвідомлене виконання навчального завдання на всіх його етапах, своєчасне

виправлення помилок. Поопераційний контроль може стосуватися не лише тих дій, які вже виконані, але й тих, які плануються, щоб забезпечити можливість аналізувати роботу над виконуваним завданням ще до його фактичного виконання його. Крім того, всі вказані види контролю можуть мати як індивідуальну форму (виконуватися окремим учнем), так і колективну (здійснюватися у вигляді взаємоконтролю).

За своєю роллю, як зазначає О. Савченко, у навчальній діяльності розрізняють такі форми самоконтролю: поопераційний, за кінцевим результатом та планувальний [10].

Поопераційний (поточний) самоконтроль забезпечує корекцію діяльності і стеження за правильністю розгортання дій, за послідовністю усвідомлення зробленого і дій, які ще необхідно виконати. Водночас за допомогою такого виду самоконтролю відбувається контроль якості виконання дії, її відповідності заданим вимогам. Такий самоконтроль найбільш повно виконує свої функції в межах виконавського компонента навчальної діяльності.

Контроль за кінцевим результатом [10, с. 253] поширений у початкових класах і покликаний з'ясувати якість завершеної дії: як саме вивчено вірш, чи правильно вставлено букви, чи ті слова підкреслено, чи правильно розв'язано приклади, чи точно виміряно стрічку тощо.

Знання психологічних особливостей розвитку самоконтролю в учнів допомагає у розв'язанні багатьох практичних проблем початкової освіти. Формування в учнів уміння самостійно контролювати як результат власної навчальної діяльності, так і її процес, сприяє не тільки кращому засвоєнню знань, але й усвідомленню кожним школярем себе в ролі суб'єкта цієї діяльності. А це означає, що діти починають ставити перед собою конкретні цілі щодо коригування досягнутих результатів, співвідносити свою роботу зі зразком, заданим педагогом, свідомо шукати раціональні способи досягнення навчальної мети.

Перспективний або планувальний самоконтроль вважається досконалішим видом саморегуляції суб'єкта навчальної діяльності (А. Захарова). Специфіка його полягає в коригуванні діяльності заздалегідь, за кілька кроків або операцій, у зіставленні діяльності, яку необхідно здійснити, з власними можливостями ефективного її виконання. Важливо підкреслити, що цю непросту роботу суб'єкт виконує лише в розумовому плані, тобто мислиннево, а отже, потребує розвинутих характеристик внутрішнього плану своїх дій. Наявність у дітей розумової форми виконання дій створює передумови для того, щоб і контроль здійснювався на основі навчальних дій, що лише передбачаються, тобто на етапі орієнтування в завданні та складання системи дій. У такий спосіб учень бачить результати, пов'язані з особливостями дій та вибирає правильні зв'язки їх. Помилки фактичного виконання завдання тут зводяться до мінімуму, оскільки учень діє за принципом «Сім разів відміряй, один раз відріж».

Виокремлюють такі функції самоконтролю у навчальній діяльності (Г. Вергелес, А. Кузьмінський, В. Лозова, Н. Мойсеюк, П. Підкасистий):

– перевірна – полягає у порівнянні досягнутої мети з поставленою;

– діагностувальна, що здійснюється шляхом визначення причин та умов, за яких виникають помилки;

– навчальна, яка відображається у подальшому самовдосконаленні знань, активній мислиннєвій діяльності, спрямованій на поглиблення й уточнення знань;

– виховна – формування позитивних особистісних якостей – самостійності, наполегливості тощо;

– розвивальна – сприяє розвитку мислення, правильному самооцінюванню результатів навчальної діяльності, розвитку пізнавальних здібностей молодших школярів.

Для молодшого шкільного віку провідною діяльністю є навчання і розвиток самоконтролю зумовлений особливостями оволодіння структурним компонентом цієї діяльності – діями контролю. У контексті концепції навчальної діяльності (В. Давидов, Д. Ельконін, В. Рєпкін) контроль визначається як специфічна дія, що має на меті проаналізувати результати власних дій, які спрямовані на розв’язання навчальних завдань. Контрольні дії, на думку Я. Кодлюк, – це усвідомлене регулювання дитиною діяльності з метою попередження, констатації і виправлення помилок, а також забезпечення відповідності отриманого результату заданим вимогам [8].

П. Блонський виокремив чотири стадії становлення самоконтролю під впливом навчання. Першу стадію характеризує відсутність самоконтролю, тобто на цій стадії учень ще не засвоїв матеріал і тому не може нічого контролювати. Другу стадію – повного самоконтролю – вчений розділив на дві підстадії: на першій учень контролює повноту репродукції, на другій – її правильність. На наступній стадії – вибіркового самоконтролю – учень контролює себе тільки з головних питань. Остання, четверта стадія самоконтролю, характеризується зовнішньою відсутністю самоконтролю, тобто він здійснюється на основі минулого досвіду, незначних деталей, прикмет.

У кожної людини самоконтроль здійснюється по-різному, залежно від:

- типологічних особливостей вищої нервової діяльності;
- мотивації навчальної діяльності;
- суб’єктивних властивостей.

Чинником, що призводить до недостатнього розвитку самоконтролю в учнів, виступає відсутність з боку вчителя систематичних і послідовних вимог, які потребують виконання складної дії такого важливого компонента «Я-концепції».

Однією з основних психологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку є нестійкість уваги. Враховувати її особливо важливо, коли йдеться про самоконтроль, оскільки нестійкість уваги ускладнює навчання. Недостатню стійкість уваги науковці пояснюють тим, що дитина шести-семи років легко піддається впливам зовнішніх обставин; водночас уміння підпорядковувати власні дії та вчинки внутрішнім цілям і відстроченим у часі завданням є для неї значним утрудненням. Саме цим зумовлюється той факт, що учням молодшого шкільного віку легше зосереджувати увагу під час виконання зовнішніх дій, ніж у процесі діяльності, яка ґрунтується на

внутрішніх, зокрема мислиннєвих операціях і діях. Через зовнішні предметні дії, що є своєрідною опорою, дитина оволодіває своєю увагою і поступово приходить до «внутрішньої» зосередженості, яка відіграє особливу роль у розвитку довільної і вольової поведінки, а відтак – і в розвитку самого контролю.

Дослідження М. Боришевського показують, що самоконтроль як вольова риса особистості поступово самовдосконалюється в поведінці і діяльності, але дитині необхідно допомогти сформувати в собі механізми самоконтролю [3]. Важливу роль у цьому відіграє учитель, адже саме він, за словами вченого, формує установку на розвиток самоконтролю, забезпечує дітей засобами фіксації результатів своєї навчальної діяльності.

Серед інших рис молодших школярів, що безпосередньо стосуються питань самоконтролю, на думку М. Боришевського, слід також назвати їхню підвищену емоційність, яка може виявлятися в різних формах. Одні діти бувають надмірно рухливими, непосидючими, у них невичерпна потреба висловлювати вголос свої здивування, обурення, ділитися з усіма своїми враженнями. Такі діти поведуться надто метушливо, їм важко контролювати свою поведінку. Інші, навпаки, бувають надзвичайно вразливими, найменші невдачі пригнічують їх, вони стають замкнутими. Такі особливості емоційної сфери молодших школярів так чи інакше впливають на їхню поведінку в цілому і на розвиток у них самоконтролю.

Професор Я. Кодлюк зазначає, що успішне застосування учнями самоконтролю залежить від мотивації. Усвідомлюючи його необхідність, учні широко використовують самоконтроль у своїй роботі як засіб підвищення її ефективності. Як показали дослідження Е. Фарапонової, молодші школярі, знаючи, як слід контролювати себе, не завжди виконують такі дії – вони потребують спеціального спонукання до цього виду діяльності.

Здатність учнів до самоконтролю у процесі навчальної діяльності – один із важливих показників рівня розвитку особистості. Ця здатність нерозривно пов'язана з такими якостями особистості як активність, самостійність, творче ставлення до розв'язання будь-яких навчальних завдань, усвідомлення учнями особистісного значення навчання.

Усвідомити специфіку дій контролю, а отже, і визначити умови їх формування можна лише у процесі навчальної діяльності. Контрольна дія, забезпечуючи досягнення цілей навчальної діяльності, спрямовує учня не тільки на предмет власних дій, а насамперед на спосіб виконання та результат цих дій, дає можливість займатися власною діяльністю відповідно до особистісних орієнтацій, змінювати зміст та умови власної діяльності. Функціональна зумовленість дій контролю цілями навчальної діяльності забезпечує їх об'єктивну необхідність. Але як таке засвоєння способів контролю відповідно до цілей навчальної діяльності не є достатнім для функціонування самоконтролю як психічного механізму саморегуляції діяльності. Дослідники вважають, що самоконтроль стає особистісно значущим, дійовим механізмом регуляції лише після засвоєння соціальної сторони контролю як елемента людської діяльності.

Дослідження показують, що самоконтроль у молодшому шкільному віці можливий лише на основі добре засвоєного зразка. Засвоївши зразок, на думку І. Якиманської, учні можуть співвідносити з ним реально виконувані дії.

Багато досвідчених учителів починають процес пояснення нових способів дій з показу зразка. Важливо, щоб учень переконався, що діяти так, як йому показують, – означає виконувати завдання найкращим чином, правильно, економно, красиво. Зразок дії має бути добре засвоєним учнями, перш ніж він може бути використаним ними у самоконтролі. Для повноцінного формування самоконтролю суттєве значення має також уміння зіставляти виконувані дії зі зразком. Отже, специфікою самоконтролю, на думку К. Мальцевої, є не тільки знання зразка дії, але й уміння співвідносити з ним свої дії, звертатися до нього у процесі засвоєння нових умінь і навичок.

На необхідність зразка дії вказувала В. Глазова. Вона зазначає, що спочатку контроль за виконанням навчальних дій здійснює тільки вчитель: він показує зразок дії, тобто розбиває одержаний результат на елементи, зіставляє їх із заданим зразком, указує на можливі розбіжності, співвідносить виявлені розбіжності з недоліками навчальних дій. Поступово оволодіваючи діями контролю, учні самостійно починають співвідносити результати своїх дій із заданим зразком, знаходити причини невідповідності й усувати їх, змінюючи навчальні дії. Порівняння результату із заданим зразком є основним моментом дії контролю, однак цього прийому дитину необхідно навчити. Недостатньо просто вказівки, що супроводжує показ зразка, необхідно ще й виділити в ньому опорні точки, тобто задати орієнтовну основу дії.

Процес самоусвідомлення особистості дещо відстає порівняно з розвитком у неї здатності усвідомлювати інших. На ранніх етапах психічного розвитку дитини відставання її самоусвідомлення від спроможності пізнавати й усвідомлювати – досить виразне. Ця закономірність діє в різних формах прояву самосвідомості, включаючи самоконтроль. Саме тому розвиток у колективі молодших школярів системи взаємоконтролю – методу взаємодопомоги сильніших школярів слабшим – неодмінна ланка у складному процесі формування в учнів самоконтролю.

Способи взаємоконтролю, згідно з А. Марковою [9, с. 92–100], полягають у тому, щоб зіставити свій спосіб роботи зі способом іншого учня, а потім кожен з них – зі зразком результату і на цій основі виявити оптимальний шлях виконання роботи. Важливу роль у цьому процесі відіграє уміння уявляти передбачуваний результат спільної діяльності.

Головне призначення взаємоконтролю, на думку Я. Кодлюк, – не виявлення недоліків у роботі одне одного, а узгоджений пошук оптимальних шляхів розв'язання завдання. Учитель допомагає дітям побачити успіх товариша, оптимістично налаштуватися стосовно його можливостей і на цьому тлі висловити побажання й зауваження.

Самоконтроль є одним із проявів здатності людини до самостійного регулювання власної поведінки. Це процес зіставлення, співвіднесення навчальних дій зі зразком, який задається ззовні. За умов традиційного навчання самоконтроль учня формується стихійно, через багато спроб і помилок і тільки за кінцевим результатом та як результат наслідування

вчителя (перевірити, чи збігається відповідь задачі, чи немає помилок у диктанті тощо).

Специфіка формування самоконтролю в дітей молодшого шкільного віку, на думку Л. Співак [12, с. 41], полягає в тому, що контроль за правильністю власних дій передбачає оволодіння спеціальними способами здійснення самоконтролю. До обов'язкових умов здійснення самоконтролю належать:

- наявність у школярів певного запасу знань та вмінь ним користуватися;
- представлення учням зразка (еталону).

У процесі формування самоконтролю зазнає змін характер зразка, який використовується. Процес формування самоконтролю, за твердженням Л. Співак, проходить три етапи: спочатку дія самоконтролю відбувається за конкретним зразком; потім – на основі узагальненого уявлення зразків; третім етапом здійснення самоконтролю є спонукання до його виконання, оскільки це умова, за якою мають постійно стежити вчителі та батьки учнів (недостатньо знати лише еталон, потрібно вміти ним користуватися, тобто контролювати себе).

Мета самоконтролю полягає у попередженні та виправленні помилок. Вправи на розвиток умінь самоконтролю, творчі завдання, вправи на розвиток психічних процесів та інші форми і методи роботи можуть застосовуватися на будь-яких уроках, органічно вплітаючись у їх контекст.

Важливим засобом формування у школярів самоконтролю може бути використання колективних (фронтальних) перевірок у поєднанні з контролем з боку вчителя. У таких умовах під керівництвом учителя здійснюється розгляд виконаної на дошці вправи, розв'язаної задачі, виявляються допущені при цьому помилки, здійснюється колективне їх виправлення.

В. Глазова зазначає, що процес формування самоконтролю передбачає опору на мотиваційний і процесуальний компоненти учіння, тобто виховання свідомої потреби якісно виконувати й перевіряти будь-яку роботу, навчання спеціальних прийомів самоконтролю [8].

Чимало цікавих напрацювань, що стосується формування в молодших школярів самоконтролю, містить науковий доробок О. Савченко. Відомий дидакт вважає, що для розвитку здатності учнів до самоконтролю необхідно забезпечити такі дидактичні умови:

- роз'яснювати школярам на конкретних прикладах, що завдання можна виконати правильно або неправильно відповідь вважається правильною і неправильною. Діти поступово мають зрозуміти цінність самоконтролю, переконатись у його необхідності для успіху в навчанні;
- удосконалювати навчальні завдання в певній послідовності: пояснення, аналіз зразка, застосування способу дій у тих самих умовах, у змінених, у нових;
- використовувати розгорнуту систему змістового оцінювання, щоб учням було зрозуміло, що вчитель схвалює, а що – ні; домагатися чіткого розуміння мети самостійної роботи і об'єкта перевірки;
- передбачати труднощі, які можуть виникнути у процесі виконання самостійної роботи в учнів різного рівня підготовки;

- пропонувати виконання завдань на вибір (у класі і вдома);
- у процесі формування складних умінь і навичок одночасно опрацьовувати прийоми виконання завдання і способи його перевірки;
- під час виконання учнями тренувальних вправ передбачати спеціальні смислові «бар'єри», щоб запобігти зниженню гостроти уваги, утворення штампу дій.

Також О. Савченко запропонувала технологію формування самоконтролю в учнів початкової школи, яка передбачає такі кроки:

- усвідомлення учнями мети самоконтролю;
- поопераційне пояснення способу дій під час самоконтролю (підкреслення, доповнення, підставлення відповіді тощо);
- взаємоконтроль у парній і груповій роботі;
- оволодіння учнями контрольними прийомами і способами самоконтролю (опора на пам'ятку, зразок, алгоритмічний пропис);
- диференційований підхід учителя до виправлення помилок;
- матеріалізація навчальних дій під час самоконтролю (підкреслення, доповнення, підставлення відповіді тощо) [11, с. 141].

У процесі навчання, як зазначає Л. Абакумова, дуже важливо ознайомлювати учнів з метою завдання, вимогами до нього, способами виконання, прийомами самоконтролю і шляхами його вдосконалення.

На початку молодшого шкільного віку дії контролю формуються стихійно, але до кінця цього періоду вони набувають для дітей особистісного змісту. Настає момент, коли не тільки вчитель може бачити, куди повинен рухатися той чи інший учень, а й сам школяр здатний нести відповідальність за своє навчання. Це означає, що він має знати, у чому він успішний, а в чому зазнає труднощів; у чому причина проблем і якими способами можна їх розв'язати. Отже, самоконтроль передбачає формування в учнів уміння самостійно контролювати процес засвоєння навчального матеріалу, знаходити допущені помилки, неточності, визначати шляхи ліквідації виявлених прогалин. Водночас проблема розвитку самоконтролю в учнів у навчальній діяльності потребує подальшого пошуку, а саме у розробленні способів формування і розвитку контрольної-оцінної самостійності в учнів на уроках в початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – С. 128–267.
2. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
3. Боришевський М. Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів / М. Й. Боришевський. – К. : Рад. школа, 1980. – 143 с.
4. Вергелес Г. И. Младший школьник: учим учиться (система формирования учебной деятельности) : [учеб.-метод. пособ.] / Г. И. Вергелес, В. С. Конева. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 180 с.

5. Глазова В. В. Оцінка як науковий феномен // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць. – Вип. L / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 146–156.

6. Глазова В. В. Формування контрольно-оцінних умінь у молодших школярів : дис. кандидата пед. наук : 13. 00. 09 / Віра Віталіївна Глазова. – Слав'янськ, 2012. – 200 с.62

7. Давыдов В. В. Младший школьник как субъект учебной деятельности / В. В. Давыдов, В. И. Слободчиков, Г. А. Цукерман // Вопросы психологи. – 1992. – № 3–4. – С. 3–4.

8. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності / Я. П. Кодлюк. – Початкова школа. – 2013. – №1. – С. 6–9.

9. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів : теорія і практика формування : монографія / М. М. Марусинець. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – 420 с.

10. Савченко О. Я. Виховання розумової особистості, яка вміє вчитися / О. Я. Савченко. – Початкова школа. – 2007. – №8. – С. 1–5.

11. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: [підр. для студ. пед. фак.] / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 503 с.

12. Співак Л. М. Діагностика і корекція «Я- концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень: навч. посібн. 2-ге вид. / Л. М. Співак. – К. : Каравелла, 2011. – 224 с.

Рецензент: д. пед. н, проф. Дем'янчук О.Н.